

Machiel Karskens

Persoonlijkheden

Michel Foucault

Het andere van het heden denken

De historicus/filosoof Michel Foucault zorgde met elk van zijn boeken en overal waar hij optrad voor opschudding. Na zijn kritiek op de subjectsfilosofie en op de vooruitgangsgeschiedenis zijn filosofie en geschiedwetenschap nooit meer de oude geworden. Zijn aanpak is kortweg te karakteriseren als *anders denken*, voor de geschiedenis betekent dat *het andere van het heden denken*. Machiel Karskens schets in deze Persoonlijkheden een intellectueel portret van deze invloedrijke filosoof en historicus.

Michel Foucaults publieke leven als *philosophe* was een spannende combinatie van een Franse academicus, oppositionele maatschappijcriticus, spraakmakende woordvoerder en van een naar een eigen stijl zoekende homoseksueel. Vanaf 1966 werden al zijn boeken begroet en bejubeld als doorbraken die afrekenden met de heersende existentialistische, humanistische filosofie, marxistische maatschappijkritiek en vooruitgangsgeschiedenis. Of ze werden om die redenen weggehoond als historistisch prutswerk,¹ niet reflexieve en irrationele filosofie of postmodern relativisme. Ik hoorde zijn naam voor het eerst in 1966 als eerstejaars filosofiestudent toen de professor in metafysica en kennisleer, een bekende Kantspecialist, vertelde dat hij in die zomer een nieuw filosofieboek had proberen te lezen, waar in Frankrijk iedereen over sprak. Dat was *De woorden en de dingen*.²

- 1 Zie onder andere Steven Bests bespreking van deze kritieken in *The Politics of Historical Vision* (London 1995) 131-139 en Jan Goldstein ed., *Foucault and the Writing of History* (Oxford 1994); positieve vaak bewonderende kritieken van historici zijn onder andere te vinden bij Paul Veyne, Michel de Certeau, Thomas Flynn en Jürgen Matchukat.
- 2 Ik citeer de titels van de Nederlandse vertalingen van Foucaults boeken, voor een uitvoerige en chronologische bibliografie van zijn werk, zie <http://foucault.info/foucault/bibliography>.

Hij snapte er geen jota van en wist bij god niet wat hij daar nu mee aan moest. Vier jaar later studeerde ik in Parijs op het moment dat Foucault zijn inaugurale rede hield, *De Orde van het vertoog*; alle kranten schreven er over. Ik heb de samenvatting van *Le Monde* uitgeknipt en bewaard, direct *De woorden en de dingen* gekocht en de inleiding gelezen. Ik snapte niet waarom mijn prof er vier jaar daarvoor niets van snapte, maar begreep wel dat dit compleet inging tegen zijn kantiaans geloof in de Rede. Later heb ik de (verkorte) pocketeditie van *De geschiedenis van de waanzin* gelezen voor mijn masterthese criminologie over de antipsychiatrie. Ik vond het een goed boek, maar niet opzienbarend, omdat ik inmiddels al bekend was met de externalistische wetenschapssociologie en -geschiedenis.

Ik was pas echt verkocht toen ik zo'n acht jaar later al Foucaults werk begon te verzamelen en lezen om zijn nieuwe machtstheorie te kunnen analyseren, maar vooral om als docent in de geschiedenis van de moderne wijsbegeerte een nieuwe aanpak van de filosofiegeschiedenis te leren, die zich zou kunnen ontworstelen aan de rationalistische dogmatiek van de *philosophia perennis* voor wie de geschiedenis van de filosofie voetnoten bij Plato zijn.³ Tot dan toe had ik dat vooral gedaan met behulp van wetenschapshistorische benaderingen van de moderne filosofie die haar behandelen als de algemene ken- en wetenschapstheorie van de nieuwe natuurwetenschappen (zoals Dijksterhuis, Mittelstrass, Duhem, Koyré). Foucault deed ook zoiets, maar dan veel spannender en met veel meer oog voor de politieke, sociale en culturele context van de filosofische en wetenschappelijke theorieën. De in die tijd eindeloos besproken scheiding tussen theorie en praktijk bestond bij hem gewoon niet. Natuurlijk waren bij hem alle wetenschappen en filosofieën net zo goed vormen van ervaring en (be)handelingspraktijken of technologieën, als vormen van theoretische kennis. Dit punt was al eerder door Heidegger gemaakt, maar dan in negatieve zin alsof het een soort zondeval van de mens zou zijn (*Verfallenheit*) voor de wereld die wij zelf aan het maken zijn. Foucault maakte er iets positiefs van: dit is de manier waarop we onszelf en de wereld

- 3 De filosofiegeschiedenis van het begin van de twintigste eeuw was thematisch opgezet; zij zag filosofie als een theorie waarin steeds dezelfde fundamentele problemen ter sprake (moesten) worden gebracht. Oude en nieuwe filosofen discussieerden er direct en onhistorisch met elkaar over de aanpak of oplossing ervan; zie bijvoorbeeld Wilhelm Windelband en zijn opvolger Heinrich Heimsoeth met hun *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* (Tübingen 1935, eerste editie 1885). De term 'voetnoten bij Plato' is afkomstig van Alfred Whitehead, *Process and Reality* (New York 1929) 63.

tegelijk kennen en behandelen. En daarmee gaf hij mij de sleutel om politiek en filosofie positief met elkaar te verbinden. Bovendien verstond hij de kunst om bijna elke stelling of vaststaande interpretatie om te draaien, het andere ervan zichtbaar te maken en te laten zien wat dat voor ons nu voor gevolgen had. Foucault maakte me tot een gelukkige historicist en een pragmatische politieke filosoof, die weet dat pluraliteit en verschil onontkoombaar gegeven zijn, dat er veel en verschillende rationaliteiten en waarheden zijn, en dat het infame verwijt van relativisme voorkomt uit een verkrampt totaliteits-, eenheids- en beheersingsdenken dat de (geschied)wetenschap en filosofie nog steeds teistert.⁴ Zo werd filosoferen voor mij *begripsanalyse* die altijd onderbouwd moet zijn door begripsgeschiedenis, want er zijn geen eeuwige, transcendentale of erger nog transcendente ideeën, en *praktisch normatieve begripkritiek*, want begrippen en theorieën richten vaak veel schade en soms wat goeds aan.

Biografische notitie⁵

Michel Foucault (1926 tot 1984) is geboren en opgegroeid in Poitiers waar zijn vader chirurg was. Na de gebruikelijke middelbare schoolopleidingen – tijdens de Tweede Wereldoorlog waarover hij nooit iets gezegd heeft – studeerde Foucault tussen 1946 en 1951 filosofie en psychologie aan de Parijse topuniversiteit, de École Normale Supérieure. Hij werkte er enkele jaren als repetitor en wetenschappelijk assistent en publiceerde over fenomenologische psychopathologie. Foucault leefde niet gemakkelijk in die dagen: crises, dreigingen met zelfmoord en homoseksuele liefdesaffaires maakten duidelijk dat hij niet in de wieg gelegd was voor het gewone leven van een jonge Franse filosoof als leraar ergens in de provincie. Tussen 1955 en 1961 werkte hij als docent Franse cultuur in Zweden, Duitsland en Polen. In Zweden leefde hij – naar eigen zeggen – gelukkig, in Hannover en Warschau zat hij maar kort,

4 De term ‘totaliteitsdenken’ komt niet van Foucault, maar van zijn tijdgenoot Lévinas, *Totalité et infini* (Den Haag 1961).

5 Zie de ‘Chronologie’ opgesteld door Daniel Defert, Foucaults levenspartner, in deel I van de verzamelde interviews, debatten, lezingen en artikelen: Daniel Defert en François Ewald ed., *Dits et Écrits* (Paris 1994) 13-64. De handvol biografieën over Foucaults leven en werk zijn tamelijk bewonderend, maar redelijk objectief, een echt kritische biografie is er nog niet. Een beruchte schandaal-biografie waarin alles verklaard wordt vanuit doodsdrijf en een al of niet ingebeeelde incestueuze verhouding met zijn oudere zus, is James Miller, *The Passion of Michel Foucault* (New York 1993).

omdat homoseksuele affaires hem nogal chantabel maakten.

In deze periode bereidde hij zijn proefschrift *De geschiedenis van de waanzin* (1961) voor en een restantenboek, een geschiedenis van de geneeskunde rond 1800: *De geboorte van de kliniek* (1963). Daarna doceerde hij tot 1966 algemene psychologie aan de universiteit van Clermont Ferrand. Zijn colleges daar waren de voorlopers van *De woorden en de dingen, een archeologie van de menswetenschappen* (1966). Dit boek werd direct na het verschijnen een filosofische hit. En vanaf dat moment was Foucault populair als structuralist, bestrijder van het humanisme en existentialisme en als een van de voormannen van een nieuw soort geschiedenis die brak met de stevig marxistisch geïnfecteerde vooruitgangsgeschiedenis (in Frankrijk *philosophie de l'Histoire*). In 1966 werd hij docent wijsbegeerte in Tunis waar hij tot eind

1968 zou wonen. Na een korte, mislukte aanstelling in Parijs als professor aan de nieuwe, gedemocratiseerde universiteit van Vincennes werd hij in 1970 professor in de geschiedenis van de denksystemen aan het prestigieuze Collège de France.

Ook daar bleef hij zich bezig houden met de geschiedenis van het weten (*savoir*) van de menswetenschappen, inclusief de geneeskunde. Al zijn boeken zijn geschiedenissen en ook in zijn colleges leest en interpreteert hij altijd historische bronteksten. Na de publicatie in 1969 van *De archeologie van het weten*, zijn theorie en methode van de ideeëngeschiedenis (een term die hij zelf nooit gebruikte, het gaat eerder om wat nu mentaliteitsgeschiedenis

Foucault gebruikt *Las meninas* van Velasquez om de onmogelijke dubbel-positie van de mens als kennend subject te illustreren. Het schilderij maakt gebruik van drie spiegeltrucs om duidelijk te maken dat het hoofdonderwerp (onderwerp-subject) de koning (heerser-subject) en zijn vrouw zijn die in de spiegel midden-achter gereflecteerd worden. 'De plaats van de koning' is ongeveer zes meter voor het schilderij en dat is precies de plaats waar de toeschouwer (ken-subject) moet staan om het schilderij goed te zien. Maar beiden subjecten verschijnen of staan daar slechts dankzij de manipulatieve werking van het schilderij en van de schilder die zelf ook prominent in het schilderij aanwezig is. (*De woorden en de dingen*, hoofdstuk1 en hoofdstuk IX-ii). Bron: laatste pagina (ongenummerd) van *Les mots et les choses* (Parijs 1966).

heet), werd hij politiek actief en sloot zich aan bij actiegroepen tegen de gevangenis. Vanaf dat moment bracht hij zijn geschiedenissen van het weten systematisch in verband met maatschappelijk-politiek handelen, kortweg macht (*pouvoir*) genoemd. Foucault werd zo een typische jaren '70, geëngageerde, maatschappijkritische intellectueel. Zijn colleges over het ontstaan van de (forensische) geneeskunde, psychiatrie en criminologie mondden uit in *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis* (1975) een 'genealogische' geschiedenis van de gevangenisstraf. Het boek begint met een positieve, niet repressieve politieke machtstheorie; een klap in het gezicht van iedereen die een bevrijding van de macht en politiek predikten. Het ontstaan van de gevangenis als strafinrichtingen werd verklaard uit de moderne positieve machtstechniek van de disciplineren en normalisering. In het verlengde daarvan verscheen in 1976 een essay *De wil tot weten*, bedoeld als inleiding van een zeventalige geschiedenis van de seksualiteit die nooit zou verschijnen. Daarin analyseerde Foucault seksualiteit als een moderne machtsgreep op het lichaam en de voortplanting (biomacht) die het oude standensysteem van afkomst en bloedverwantschap heeft vervangen. Ons seksuele identiteitsgevoel en de behoefte om dat als een geheim kenbaar te maken (uit de kast komen) is volgens hem een product van een bekentenistechniek afkomstig uit de biecht en de juridische bekentenispraktijk. In 1984 verschenen deel twee en drie van deze *Geschiedenis van de Seksualiteit*. In tegenstelling tot al zijn andere boeken, die de overgang van vroegmoderne tijd (*âge classique*) naar moderne tijd, negentiende en twintigste eeuw (*âge moderne*) onderzochten, gaat het hier om de klassiek Griekse en Helleens-Romeinse manieren om met seks om te gaan als onderdeel van de ontwikkeling van een persoonlijke levensstijl. Een vierde deel over de vroegchristelijke periode was drukklaar, maar mocht op testamentair verzoek niet meer gepubliceerd worden.

Vanaf 1975 was Foucault betrokken bij allerlei oppositionele politieke acties voor onder andere de bootvluchtelingen, de Baader-Meinhof groep en de revolutie in Iran die hij als journalist ter plekke versloeg. Foucault was openlijk anti-marxistisch en anti-autoritair; tegenstanders verweten hem vrijblijvend en chaotisch anarchisme. Hij gaf veel voordrachten en interviews buiten Frankrijk, vooral in Japan en Brazilië en later steeds meer in Canada en de Verenigde Staten. Daar begaf hij zich graag in de *gay scene*, speciaal in Californië, waar hij hoogstwaarschijnlijk aids heeft opgelopen, waaraan hij in juni 1984 is overleden. Over zijn homoseksualiteit was hij in Frankrijk zeer terughoudend. Pas in zijn laatste jaren pleitte hij, daartoe uitgenodigd door de

homobeweging, openlijk voor de ontwikkeling van een homoseksuele levensstijl; na zijn dood werd hij al snel tot een 'flikker-heilige'.⁶

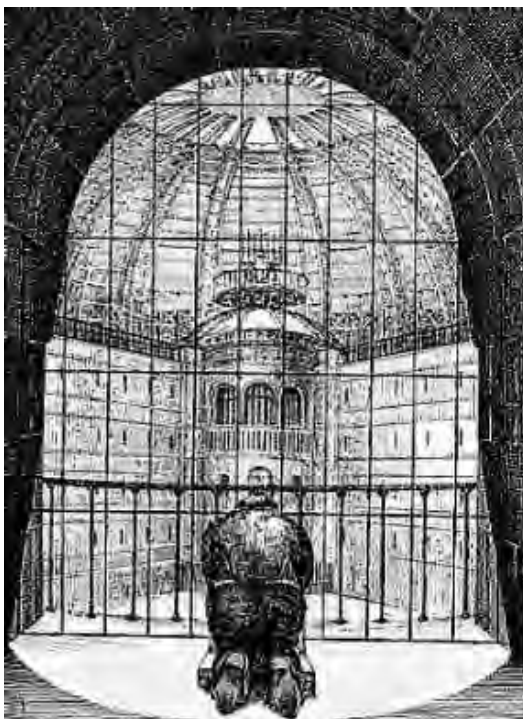
Anders denken

Foucaults filosoferen en geschiedschrijving bestaat uit *anders denken*. Dat is tegen de draad in denken en kritiek, andersom denken en veranderend denken, maar het is vooral het andere denken: het andere van het heden, de uitgesloten anderen, het verschillende en het sprakeloze. Al deze variaties op 'het kan anders' zijn in zijn werken te vinden. De onderwerpen van zijn boeken maken dit direct duidelijk; het zijn geschiedenisverhalen over waanzin, het ziekenhuis, misdaad en seks.

De woorden en de dingen

is een alternatieve geschiedenis van de moderne filosofie waarin de fixatie op de zelfdenkende en redelijke mens (het subject) spottend een tekening in het zand aan het strand wordt genoemd, die door de volgende vloed uitgewist zal worden. Wanneer dit denken actief op zoek gaat naar hoe het heden anders gedacht kan worden, dan wordt het vanzelf een veranderende praktijk of praktische filosofie.

Een van de namen waaronder dit anders denken in de filosofie en

De koepelgevangenis of *panopticum* is de het schoolvoorbeeld van een disciplinerings- en normaliseringsapparaat. Vanuit de centrale wachttorenen staan de gevangenen permanent onder toezicht, zonder dat zij zelf weten door wie en wanneer ze echt bekeken worden. Op deze prent zit de gevangene (het onderdaan-subject) in zijn cel geknielt voor het altaar (normaliseringsicoon) bovenop de wachttorenen (bewakingsmachine), waar de priester (representant-subject) het Heilig Sacrament (= beeld en werkelijkheid van God = het echte, almachtige subject) toont. Bron: *Surveiller et punir*, Illustrations [voor in het boek met, aparte paginering: 21] (Parijs 1975).

6 David Halperin, *Saint Foucault. Towards a Gay Hagiography* (Oxford 1995).

geschiedenis bekend is geworden, is postmodernisme. Hoewel deze term vaak als scheldwoord gebruikt wordt, wil ik haar juist positief opvoeren als belangrijke vorm van geschiedwetenschap. Postmodern zijn theorieën, onderzoekspraktijken en denkvormen waarin de articulatie van de/het andere of van het verschil (differentie) centraal staat en waarin men probeert veelheid en verschil te laten doorwerken in de eigen denkwijze en methode. De historische methoden die daarvoor gebruikt worden, heten bij Foucault archeologie en genealogie. Archeologie zal ik hieronder bespreken. Genealogie is ontmaskerende politiserende geschiedschrijving, het ontleent zijn naam aan Nietzsches bekende essay *Zur Genealogie der Moral* (1887) waarin de christelijke, Westerse moraal ontmaskerd wordt als een rancuneuze reactie (slavenmoraal) van zich vrij wanende slaven tegen de herenmoraal. Sommige auteurs maken veel werk van het verschil tussen archeologie en genealogie,⁷ ik beschouw ze als twee verbonden takken van het andere van het heden denken, de ene gericht op de geschiedenis van het weten, de andere op de geschiedenis van de macht.

Archeologie van het weten: uitsluiting en insluiting

In dit type historisch-filosofisch onderzoek gaat het om het blootleggen van datgene wat het juist door zijn afwezigheid mogelijk maakt om positieve kennis te hebben, om een bepaalde waarheid te poneren of positieve waarden te verwerkelijken. In *De geschiedenis van de waanzin* bijvoorbeeld analyseert Foucault de medische theorieën over en behandelingen van waanzin in de klassieke periode (1600-1750) als *uitsluitings*denken en *opsluitings*praktijken. Waanzin wordt door de medici gezien als Onrede (*Déraison*) en zij worden in die opvatting gesteund door de filosofen en door de alledaagse ervaringen van gekte en waanzin. On-redelijk is alles wat buiten de Rede valt en wat daar ook buiten *moet* blijven, omdat anders de Rede aangetast zou worden. Wat de Rede is en moet zijn wordt zo meebepaald door het andere van de Rede – haar tegendeel, dat wat zij niet wil zijn en daarom buitensluit. Zuivering van de Rede of het Verstand is sindsdien dan ook een populaire bezigheid van filosofen en wetenschappers geworden. Op deze wijze introduceert Foucault het motief van het andere, dat verschillend, verspreid of gefragmenteerd is en dat alleen in negatieve vorm aanwezig kan zijn. Het gaat hier niet om vergeten onderwerpen die de

7 Bijvoorbeeld Rudi Visker, *Genealogie als kritiek* (Amsterdam 1990, herziene editie 2010).

dominante (geschied)wetenschap over het hoofd ziet, zoals geschiedenissen van het gewone volk, de slaven, de vrouwen of de gekoloniseerde volkeren wel eens beweren, maar om zaken die juist zeer intens aanwezig zijn in de vorm van uitsluiting, ontkenning en verspreidheid.

Duidelijk maken dat de Rede alleen maar kan bestaan bij de gratie van zo'n uitsluiting van Onrede, is tegelijk een kritiek of ontmaskering van die rede als een beperkte vorm van rationaliteit. Dit is het tweede postmoderne, filosofische motief dat in dit boek volkomen duidelijk wordt. De moderne psychiatrie, die zichzelf graag voordoet als een overwinning op het bijgeloof dat waanzin als bezetenheid of hekserij zag, is niets redelijker, weet niet meer en (be)handelt niet beter dan het medische denken en handelen in de klassieke periode. De psychiatrie heeft de waanzin ingevoegd of ingesloten in een nieuw weetsysteem, dat van ziekte en genezing. Daarmee wordt de gek bevrijd van zijn onredelijkheid. Hij is niet gek meer, maar geestesziek. Dat is echter ten koste gegaan van het spreken van de waanzin; dat wordt tot zwijgen gebracht of tot de orde geroepen, een nieuwe manier van uitsluiting door insluiting.

Een derde postmodern kenmerk is dat er systeem zit in deze manier van denken.⁸ Dat blijkt uit de manier waarop Onrede gevormd wordt – constructivisten zullen zeggen 'geconstrueerd wordt' – in een sociale en politieke praktijk, die Foucault als een gebeurtenis presenteert: de Grote Opsluiting. Overal op het Europese continent gaat men zo rond 1650 over tot het interneren of opsluiten van de gekken in zogenaamde 'hospitalen', samen met zwervers, bedelaars, geslachtszieken, homoseksuelen of godloocheenaars. Foucault laat volgens de regels van de sociaaleconomische geschiedenis zien hoe deze interneringspraktijk door demografische, economische en fysieke (verdwijnen van de pest) factoren bepaald wordt, maar is niet tevreden met de conclusie dat het dus om het elimineren van asociale elementen zou gaan. De betekenis van die opsluiting ligt in het regime van morele correctie en bestraffing in die hospitalen. Dat regime is bepalend voor de medische opvattingen en behandelingen, maar ook voor de alledaagse ervaring van en angst voor de waanzin als Onrede. Wetenschappelijke kennis, morele waarderingen, behandelingen, sociale praktijken en culturele ervaringen

8 In de jaren zestig noemde men dit 'structuur' (zie bijvoorbeeld Cees Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement* (Amsterdam 1973) vandaar de term structuralisme; Foucault spreekt meestal van 'denksysteem' en heeft dat in *De woorden en de dingen* gemunt als *épistèmè*; andere auteurs spreken van 'voorstelling' (*spectacle* bij Debord, *simulacre* bij Baudrillard), 'representatie' (Ankersmit), 'beeld' (*image* bij Ariès) of 'beeldvorming' (Leersen).

Michel Foucault. Bron: www.michel-foucault.com.

zijn volledig met elkaar verweven in één systeem dat Foucault blootlegt als de ondergrond van de klassieke periode – vandaar de naam ‘archeologie’ die Foucault aan deze historische methode geeft.

Een vierde postmodern kenmerk tenslotte, is de afwijzing van elke idee van vooruitgang of zelfs maar verbetering in de geschiedenis. De klassieke periode is voor Foucault in vergelijking met de manier waarop de Renaissance over zothed nadacht en de narren behandelde, eerder een terugval. En de psychiatrie in de moderne periode is geen wetenschappelijke

doorbraak en bevrijding van de gekken uit hun opsluiting, maar een andere manier om waanzin tot zwijgen te brengen.

Geschiedwetenschap?

De geschiedenis van de waanzin is duidelijk een historische studie; het presenteert en analyseert allerlei medische tekstboeken en andere bronnen, en neemt een aantal bekende episodes uit de geschiedenis van de psychiatrie opnieuw onder de loep. Hier en daar worden filosofische uitspraken gedaan over de rationaliteit van het denken en de moraal van het handelen, en de aanval op het vooruitgangdenken in de psychiatrische wetenschap is overduidelijk. De filosofische pretentie dat er sprake moet zijn van één algemene redelijkheid wordt aan de kaak gesteld, maar eerder als suggestie die in het hele geschiedenisverhaal zit dan als beargumenteerd standpunt. Hetzelfde geldt voor de idee dat in de anti-psychiatrie populair was, dat waanzin berust op een oorspronkelijke en authentieke ervaring die alleen maar kan bestaan in negatieve, uitgesloten vorm – als zwijgen of in zijn afwijzing als bedreigende Onrede. In al Foucaults werken speelt zo’n idee van een oorspronkelijke, authentieke waarheid die niet positief kan bestaan wel een rol, maar vooral in een kritische zin. Desgevraagd wijst hij de idee

van een authentieke grondslag of oorspong sterk af. Dat is een door de fenomenologie en het existentialisme gekoesterde illusie. Achter het masker vind je nooit het ware gelaat, maar steeds weer een ander masker. Dit idee is volgens mij geen diep inzicht in de aard van de dingen en van het zijn, zoals Heidegger-filosofen graag beweren, maar eerder een methodisch uitgangspunt van zijn archeologische wetenschapsgeschiedenis. Net zoals de moderne archeologie 'het oorspronkelijke Troje' als een methodische illusie of artefact ziet.

Foucault beoefende zodoende een in Frankrijk niet ongebruikelijke vorm van wetenschapsgeschiedenis, die niet keek naar de positieve resultaten en vondsten van de wetenschap, maar naar de historisch gegeven mogelijkheid-voorwaarden ervan, door Foucault ook historische *a priori* genoemd. Die mogelijkheidsvoorwaarden zijn deels negatieve of verdrongen zaken, zoals de hierboven besproken waanzin, de dood in *De geboorte van de kliniek* en de misdaad in *Discipline, toezicht en straf*. Maar deels ook positieve mogelijkheidsvoorwaarden, zoals de beeld (*représentation*)- en tekentheorie van de zeventiende eeuw, beschreven in *De woorden en de dingen* als de epistemologische grondslag van de toenmalige kennis van de taal, natuur en economie. In al deze gevallen wordt er van alles beweerd over de aard van het wetenschappelijke of politieke denken, weten, spreken en handelen zonder dat de inhoud ervan echt ter sprake komt als ware (of valse), goede (of slechte) theorie of uitspraak. Dit is een voor filosofen zeer irriterende, maar voor historici zeer herkenbare werkwijze, die altijd een stapje terug doet en de echte waarheid, kwaliteit en betekenis van 'de zaak zelf' niet aan bod laat komen.

Cultuurkritiek?

Maar Foucault doet meer. Hij laat ook zien hoe weet- en machtsystemen van de ene naar de andere historische periode drastisch veranderen, scheuren, omkieperen of afgebroken worden. En hij heeft zware kritiek op de mogelijkheidsvoorwaarden van bepaalde tijdvakken, speciaal de moderne tijd, omdat zij parasiteren op wat zij buitensluiten of, zoals in *De woorden en de dingen*, omdat zij werken met een vals beginsel, namelijk de humanistische illusie van een zelf denkende mens (het subject). Dit wekt de onontkoombare indruk dat zijn boeken een vernietigende kritiek zijn op de objectiviteit van de wetenschappen, de redelijkheid en zelfstandigheid van de mens en de rechtvaardigheid van de moderne politiek.

Michel Foucault. Bron: Exeter Centre for Advanced International Studies Research Priorities

Mijns inziens is deze laatste indruk niets anders dan het gevolg van zijn strikt volgehouden archeologische wetenschapsgeschiedenis. Foucault gebruikt bij zijn uitleg van wat archeologie doet regelmatig de term ‘ondergrond’ (*sous-sol*) en die metafoor laat goed zien waarom archeologie onvermijdelijk een kritische functie heeft. Gewone archeologie graaft op wat er ligt onder de grond waarop wij nu staan en zal dus altijd onze vaste bodem moeten ondergraven. De grond die Foucault ondergraft is het

weetsysteem (*savoir*) en de manier van spreken (*discours* of *discursieve formatie*) van onze cultuur. Archeologie van het weten legt de verschillende lagen bloot die aan ons huidige weten vooraf gaan, en reconstrueert de interne samenhang of structuur die een bepaalde laag onderscheidt van andere. Archeologie werkt zodoende beschrijvend en reconstruerend, maar zal onvermijdelijk ook een ontmaskerende of kritische uitwerking hebben op het heersende weten, spreken en handelen, omdat ze hen open moet breken om hun historische ondergrond zichtbaar te maken. En dan blijken de gebruikelijke reconstructies, *invented histories* of legitimaties van onze huidige cultuur vaak maar schijn te zijn. Foucault kan daarom terecht zeggen dat zijn archeologische geschiedschrijving tegelijk een diagnose van onze eigen cultuur geeft.

Of filosofie?

Het gebruik van de door Kant gemunte filosofische termen ‘mogelijkheidsvoorwaarde’ en ‘*a priori*’ verraaft dat er hier ook sprake is van het bekende Kantiaanse, filosofische programma van kritiek van de rede, dat stelt dat je de mogelijkheidsvoorwaarden van alles wat je weet, hoopt, doet en zegt

moet onderzoeken en begronden in de (menselijke) rede of geest. Maar mogelijkheidvoorwaarden of *a priori's* historisch noemen is wel een klap in het gezicht van deze transcendente funderingsfilosofie. Het maakt duidelijk dat Foucault geen funderingsfilosoof, maar eerder een sceptisch kritische filosoof wilde zijn, zoals Hume en in navolging van hem veel laat twintigste-eeuwse wetenschapsfilosofen, die er hun beroep van maken om te suggereren, zonder het direct te kunnen bewijzen, dat de rationele of objectief wetenschappelijke waarheid en kennis misschien wel niet echt waar of zelfs vals, of in elk geval tijdgebonden is. De stap naar een relativistisch historisme of cultuurrelativisme die *alle* feitelijke kennis, moraal en handelen als slechts een historische constructie af doet, lijkt dan voor de hand te liggen. Het verwijt van *anything goes* relativisme, dat zo vaak aan het postmodernisme gemaakt wordt, zou dan gerechtvaardigd zijn. Maar een sceptisch of kritisch historisme, en dat is wat Foucault beoefende, zal die stap niet zetten, want een goede scepticus zal nooit zeggen dat *alles* relatief of tijdgebonden of wat dan ook is, omdat hij dit soort algemene, *alles*-uitspraken waar wetenschappen en filosofie zo graag in grossieren, steeds weer betwijfelt en praktisch opschort. Daarom noem ik Foucault – en mezelf in zijn voetspoor – graag een gelukkige historicist en een gedreven scepticus.